

procesom reafirmacije nacionalizma i povratkom tradicionalnom određivanju nacije, reaktivirana je i stara teza o identifikaciji vere i nacije i o glavnoj zaslugi crkve što je sačuvana "svest o sopstvenom nacionalnom biću" (Bogdanović, 1985). Ostvarena nacionalna homogenizacija, a zatim i izolovanost i zatvorenost društva, stvorile su još plodnije tlo za idejno identifikovanje srpske nacije sa pravoslavnom verom, koja je postala njen sveodređujući faktor. Istovremeno, negirana je mogućnost i samog opstanka srpske nacije bez pravoslavlja, tumačenjem svake promene nacionalnog kao verskog identiteta, kobnom po naciju, odnosno, uverenjem da se srpski narod bez pravoslavne vere "etnički i fizički može održavati, no bio bi to narod nekoga novog, drugačijeg a možda i tuđeg identiteta" (Bogdanović, 1985).

Identifikacija srpstva i pravoslavlja je tako prerasla svoje primarno izvorište i u savremenom društvu postala odlika težnje ka okamenjenosti "izvorne" nacije u veri, bez priznavanja realne višeslojnosti srpskog identiteta. I kao kod svakog izolovanog i samodovoljnog društva, u zahtevu za očuvanjem pseudoautentičnosti i strahu od promena, posebno od "stranih uticaja", razlikovanje je proglašeno za osnovnu sadržinu identiteta. "Napustimo li Svetoga Savu, mi ćemo napustiti našu veličinu i ono što nas čini velikima, našu besmrtnost i ono što nas čini besmrtnima, našu večnost i ono što nas čini večnima. A mi napuštamo Svetoga Savu, znate li kada? – Kad nas ponese mutna i prljava reka evropske humanističke kulture, evropske humanističke prosvete, evropske humanističke civilizacije, evropske humanističke religije, evropske humanističke nauke, kad nas ponese i odnese u mrtvo more evropsko. U tom mrtvom moru evropskom nema života ničemu svetosavskom; u njemu postupno umire i konačno izumire i naša duša, i naše crce, i naš čovek, i naš narod; jednom rečju: umire i izumire sve što je svetosavsko" (Popović, 1953). Unutrašnje razlikovanje kao određenje nacionalne posebnosti prisutno je upravo zato što se ono teško uspostavljalo, što je uvek bilo preplitanja (negde je jezik bio faktor nerazlikovanja, a negde verska pripadnost), a istovremeno zato što je ono trebalo na najeksplicitniji način da potvrdi ekskluzivnost nacionalne pripadnosti. Ili, kako se tumači danas – srpsko pravoslavlje je očuvalo nacionalni identitet određujući "kulturnu zatvorenost u odnosu na sve tuđinsko" (Samardžić, 1989), odnosno, kod Srba je pravoslavlje "vera nacionalnog identiteta. Ono mu određuje nacionalno biće svojim diferencijalnim elementima, po onome što je različito, što je ugroženo obrnutom težnjom ka unifikaciji u kojoj se gubi istorijska i duhovna individualnost, a preko toga ugrožava i sama egzistencija naroda" (Bogdanović, 1985).

Savremena tendencija da se pravoslavlje identifikuje sa srpstvom, odnosno da se srpski identitet negira bez pravoslavlja, ima korene u jednom delu srpske intelektualne elite koja nikada nije prihvatila "jezičku" teoriju na način kako ju je razumeo Vuk Karadžić. Ako je kod zagovornika ovog razumevanja srpske nacije i bilo proglašavanja svih štokavaca za Srbe, oni nisu prihvatili drugi deo teorije koji je mirio srpstvo sa katoličanstvom i islamom, već je taj deo "srpstva" proglašavao za "konvertite" sa svim negativnim konotacijama koje je ovaj pojam nosio.

Spajanje principa organske, dakle "prirodne" nacije sa verom kao temeljom, navelo je savremene autore na zaključak da "istorijska društva nastala kao prirodni organizmi ne mogu ostati na okupu bez božje reči u svojoj srži. To se nigde nije desilo" (Samardžić, 1989), ili još radikalnije, na tumačenje da je vera večita, "osnova nastanka srpskog naroda" pa je "povratak istorijskoj baštini i veri" suština preporoda, jer "ne može postojati demokratija u anonimnim i sotonom prožetim sredinama" (R. Samardžić, 1991). Slične su i teze da Srbi "žrtvujući se za pravoslavlje" umiru za svoju nacionalnu duhovnost i "slobodu zlatnu" (Lazarević, 1996), ili da je presudno za jačanje srpskog jedinstva u bosanskom ratu 1992. bilo vraćanje vojske tradicionalnim srpskim običajima, npri tako dalje. masovna krštenja pripadnika vojske, te da "misao kosovskog opredeljenja" predstavlja "vraćanje korijenima, tradiciji i životu sa istorijom" (Milutinović, 1996). Danas ima autora koji zahtevaju vaspitavanje naroda u nacionalnom duhu što je ostvarivo samo sa dobrim učiteljima i dobrim sveštenicima (Zurovac, 1996), kao i onih koji tvrde da je rat "u Srpskoj i Krajinama" očistio "našu nacionalnu dušu, prosvetlio naš hrišćanski um, obnovio našu nebozemnu zavetnu svest i savest, obnovio opit duhovnoga smisla rata pokazao pravi srbski pravoslavni put: put herojsko-mučeničkog rata za Krst Časni i Slobodu Zlatnu". Rat je "raskrinkao svu lažnost: nacionalizma bez Pravoslavlja, 'kozmpolitskog' Pravoslavlja bez patriotizma, askeze i duhovnosti bez samožrtvene akcije za politički spas narodni" (Arsenijević, 1996). Danas su prisutni i autori koji smatraju da je srpski patriota "na prirodan način i pravoslavan Srbin", da je povratak naroda srpskoj crkvi – povratak "pravim korenima"; da je stigao poslednji čas srpskog okupljanja i jedinstva a "proces okrepljenja svih Srba" mora početi od "njegove duhovne elite, pravoslavne srpske ili srpske pravoslavne Crkve, koja danas ima istorijsku misiju u srpskom narodu" (Jerotić, 1995); da religijska pripadnost "određuje karakter, a time i sudbinu jednog naroda"; da je odricanje od pravoslavlja "odricanje od srpstva", odnosno, za Srbe je "versko neodvojivo od nacionalnog"; da "jedino vera, i to srpska pravoslavna vera, može iznutra da, bez prisile, disciplinuje i ujedini razjedinjeni srpski narod" a to jedinstvo naroda je sabornost, bez kojeg nema "života u Duhu svetom"; da "naša nacija dobija svoj božanski smisao ne samo kroz postojanje kosovskog zaveta nego i kroz nacionalnu autokefalnu crkvu. To je najjača sila našeg naroda" (Poznanović, 1997).

I u prošlosti je vera apostrofirana, a kod pojedinih intelektualaca i apsolutizovana u određivanju srpske nacije. U 19. veku Vladimir Jovanović je pisao da narodi koji nisu jaki "unutrašnjom nezavisnošću duha" lako podležu zabludama, tj. "lažnoj veri" čemu se srpski narod odupro jer je hrišćanska vera kod Srba bila "saveznica za istinu i pravdu" (Jovanović, 1870). Za pojedine autore su "neprikosnoveni amaneti i svetinje" srpske nacije bili "srpsko-pravoslavna vera, naši srpski narodni svetitelji, naše srpsko ime, naš srpski narodni jezik, naša srpska cirilica, naša srpska narodna zastava, naši srpski narodno-crkveni običaji, naš srpski narodno-crkveni grb, dakle, sva ona obeležja našeg srpskog Pravoslavlja i naše srpske narodne individualnosti" (Bekić, 1909). Iste implikacije imalo je i uverenje da je "vera, oličavajući u sebi i pojam narodnosti", učinila da su se sačuvali osobine "koje se gube kad narod dođe u stupanj gde vera prestaje biti bitno obeležje i gde se život razvija van porodice" (Nušić, 1903).